

Hoe lang nog broedende Woudaapjes *Ixobrychus minutus* in Nederland?

How long will Little Bitterns breed in The Netherlands?

JOHAN BEKHUIS (SOVON)

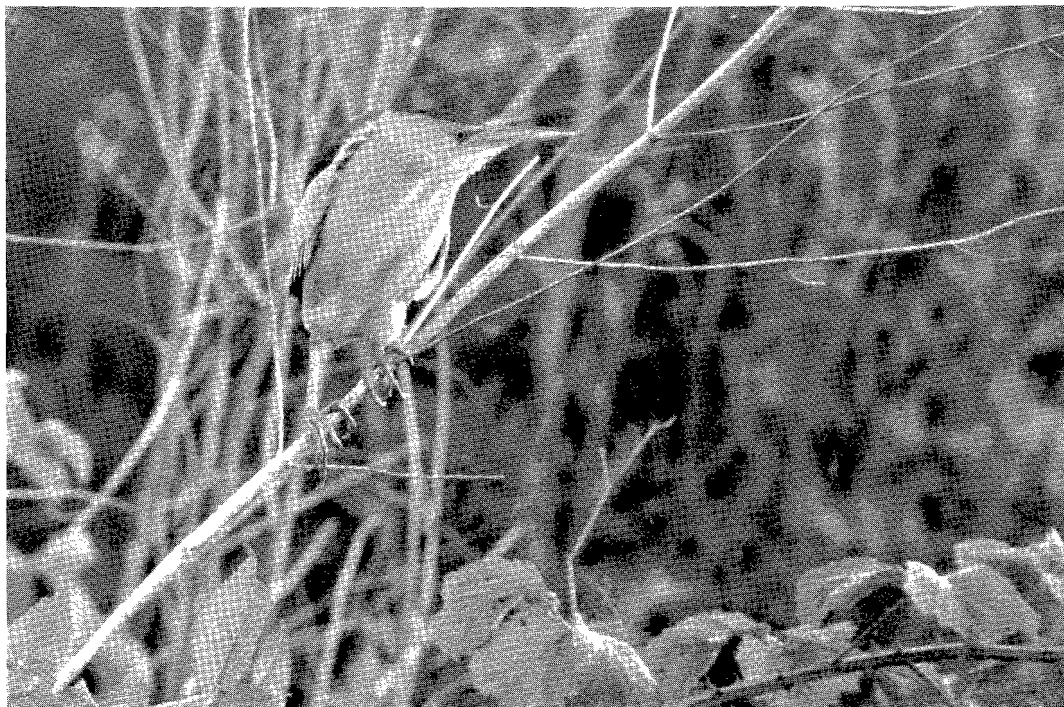
Twintig jaar geleden vermoedde nog niemand dat het Woudaapje zich binnen zo korte tijd als een zorgenkindje van de eerste orde zou ontpoppen. Braaksma (1968) signaleerde hier en daar negatieve tendenzen, maar kon zijn overzicht toch optimistisch afsluiten. Zowel in binnen- als buitenland werd toentertijd vastgesteld dat het Woudaapje tamelijk gemakkelijk nieuw ontstane mogelijkheden benutte. De toekomstverwachting in ons moerasrijke land leek hoopvol, vooral ook omdat een toenemend aantal woudaapterreinen veilig werd gesteld door aankoop als natuurreservaat. Hoe heeft het dan toch zover kunnen komen?

Historisch overzicht

In een indrukwekkend verslag geeft Braaksma (1968) het eerste landdekkende overzicht van de

soort. Het betreft het broedvoorkomen in de jaren zestig en eerder. De volledigheid en gedetailleerdheid van de bijeengebrachte gegevens dwingen respect af en bieden de vereiste aanknopingspunten om een vergelijking met latere landdekkende inventarisaties mogelijk te maken.

In de jaren zestig waren maar liefst 203 gebieden bekend waar meer of minder regelmatig Woudaapjes werden waargenomen (figuur 1A). Omdat er ten noorden van ons land vrijwel geen Woudaapjes voorkomen, zal het in de meeste gevallen om broedvogels hebben gehandeld. Destijds werden de gegevens echter zeer voorzichtig geïnterpreteerd en hechtte men erg aan een hoge broedzekerheid (nestvondsten en dergelijke). Volgens de huidige inventarisatie-inzichten was de totaalschatting voor die tijd (ten minste 170 paar, met in topjaren wellicht uitschieters tot 225 paar) te voorzichtig.

Woudaapje (Arnoud van den Berg). Little Bittern *Ixobrychus minutus*.

Systematisch opgezette, intensieve en grootschalige tellingen waren immers zeldzaam, en veel van de aangehouden getallen zullen minima zijn geweest.

Braaksma (1968) vermeldde dat de aantallen plaatselijk aan sterke schommelingen onderhevig konden zijn. Uit sommige gebieden werd een – soms sterke – achteruitgang gemeld (b.v. Nieuwkoop en Reeuwijk), maar daar stond tegenover dat ook nieuwe vestigingen plaatsvonden en dat hier en daar sprake was van een aantalstoename.

Periode 1973-77

SOVON's atlasproject voor broedvogels in de periode 1973-77 leidde tot een tweede landelijk overzicht. De resultaten daarvan lieten er geen twijfel over bestaan dat de negatieve tendenzen de overhand hadden gekregen (figuur 1B). In de noordelijke helft van het land, waar het Woudaapje toch al vrijwel nergens een regelmatige broedvogel was, bleek de ijle bezetting fors te zijn aangetast. Maar ook in Zuid-Holland, Zeeuws-Vlaanderen, het westelijke Rivierengebied, Midden-Brabant en Midden-Limburg waren de gelederen aanzienlijk uitgedund. Alleen het stroomgebied van Rijn en Waal en de laagveenmoerassen in het Utrechts-Hollandse grensgebied leken nog goed bezet. Maar wellicht is dat laatste slechts schone schijn geweest en was ook daar van een getalsmatige achteruitgang sprake. Naar schatting waren er in de periode 1973-77 nog 100-135 paar over (Teixeira 1979).

Aan dit tweede overzicht leverden overigens veel meer vogelaars een bijdrage dan aan de Braaksma-enquête in de jaren zestig. Het ligt daarom voor de hand dat het verschil in waarnemingsintensiteit de werkelijke omvang van de achteruitgang zal hebben versluierd.

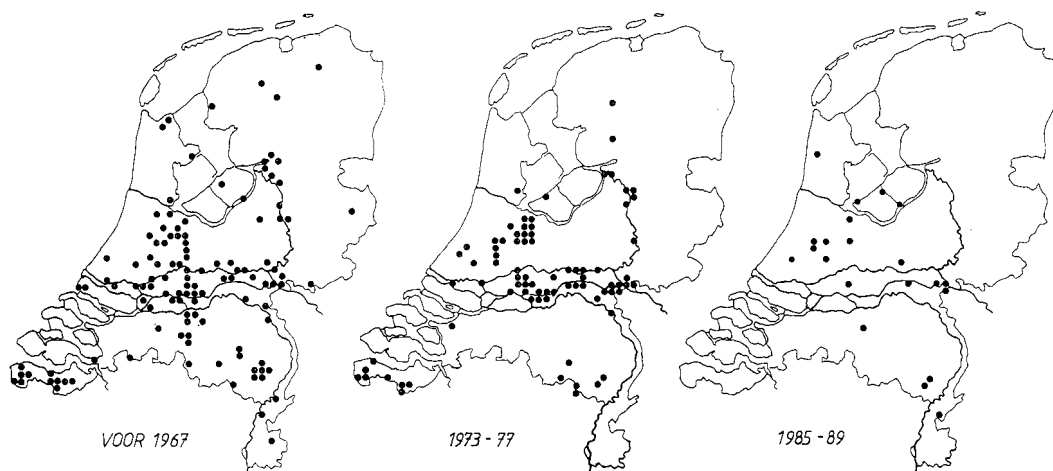
Periode 1978-83

SOVON's tweede atlasproject, uitgevoerd in de periode 1978-83, was niet speciaal op broedvogels gericht, maar bracht alle waarnemingen gedurende het gehele jaar in kaart. Van een nauw aan zijn broedplaats gebonden soort als het Woudaapje, geeft de zomerverspreiding echter een goede indruk van de broedverspreiding.

Uit een vergelijking van de resultaten van beide atlasprojecten blijkt dat de achteruitgang in de jaren zeventig en het begin van de jaren tachtig onverminderd voortduurde. Het aantal bezette blokken gedurende het broedseizoen in de periode 1979-83 bedroeg nog maar 75% van dat in 1973-77. Bovendien, en dat was extra alarmerend, bleek het aantal meldingen in 1983 gehalveerd ten opzichte van 1979. Dit suggereert dat de afname tussen 1979 en 1983 nog sneller is gegaan dan daarvoor (zie ook figuur 2, Ooypolder). De verspreiding in het midden en oosten van het Rivierengebied was verbrokkeld geworden, terwijl verschillende broedplaatsen in de Utrechts-Hollandse laagveenmoerassen waren ontruimd. De aantalschatting voor 1982-83 kwam uit op 35-75 paar voor heel Nederland (SOVON 1987).

Na 1985

Nadat in 1985 het Bijzondere Soorten Project van SOVON van start was gegaan, viel direct op hoe angstwekkend weinig broedgevallen van het Woudaapje werden gemeld. Gedurende de eerste onderzoekjaren waren verschillende potentiële broedgebieden nog niet in de inventarisaties betrokken, zodat vooralsnog over deze uitkomst enige terughoudendheid was geboden. Maar nadat in 1988 en 1989 door districtscoördinatoren en

Figuur 1. Verspreiding van broedende Woudaapjes per atlasblok t/m 1967 (naar Braaksma 1968), 1973-77 (naar Teixeira 1979), en 1985-89 (archief Sovon). *Breeding distribution of Little Bittern in 5x5 km squares up to and including 1967, 1973-77, and 1985-89, respectively.*

veldmedewerkers meer aandacht aan deze soort werd besteed, werd snel duidelijk hoe penibel de huidige situatie is (figuur 1C). Tussen 1985 en 1989 werden in slechts 21 atlasblokken territoriumhoudende Woudaapjes aangetroffen. De verspreiding blijft tegenwoordig in hoofdzaak beperkt tot Zuidelijk Flevoland (Oostvaardersplassen, Harderbroek), enkele Utrechts-Hollandse laagveenmoerassen (b.v. Ankeveense Plassen, Tienhovense Plassen, Nieuwkoopse Plassen; in totaal vermoedelijk niet meer dan 10-15 paar), enkele moerassen in het Rivierengebied (totaal 5-10 paar) en een paar geëutrofiëerde vennen in De Peel (hooguit enkele paren).

Nu staat woudaapbiotop niet bepaald bekend als een gemakkelijk te inventariseren terreintype, zodat ongetwijfeld hier en daar een enkel paartje aan de aandacht zal zijn ontsnapt. Daar staat tegenover dat enkele gebieden (b.v. Zuidelijk Flevoland) niet jaarlijks bezet zijn. Hiermee rekening houdend, moet worden geconstateerd dat het aantal territoria in 1988-89 vermoedelijk niet boven de 20-30 uitsteeg. Bovendien zijn er aanwijzingen dat een deel van de territoria door ongepaarde mannetjes werd bezet. Het aantal broedparen zal waarschijnlijk dus nog lager liggen.

Discussie

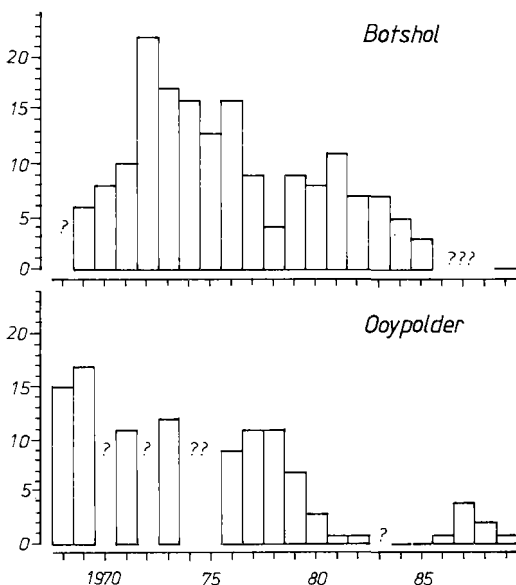
Het is allerm minst duidelijk waardoor de achteruitgang wordt veroorzaakt. Biotopvernietiging, watervervuiling (invloed op prooidieren) en toenemende waterrecreatie (verstoring door pleziervaart, hengelsport, surfen) worden regelmatig genoemd als waarschijnlijke oorzaken, maar deze zijn moeilijk te bewijzen. De verborgen leefwijze van de soort heeft grondige studie altijd bemoeilijkt. Er zijn bijvoorbeeld uit maar weinig gebieden goede telreeksen over een langere periode beschikbaar. Deze reeksen vertonen bovendien, in detail, niet zelden moeilijk te verklaren afwijkingen. Waarom werd in het begin van de jaren zeventig onder andere in Botshol een toename geconstateerd, terwijl tegelijkertijd in de Ooypolder een afname plaatsvond (figuur 2)? Opmerkelijk is verder dat de afname zich in sommige gebieden veel sneller voltrok dan in andere, en dat op veel plaatsen de populatie soms kortstondig opleefde (na een voorafgaand goed broedseizoen?).

Het lijkt echter zeker dat ook andere dan plaatselijke factoren in het spel zijn, b.v. klimaatinvloeden of ongunstige omstandigheden in de doortrekken overwinteringsgebieden. Voor de Purperreiger *Ardea purpurea* is bijvoorbeeld vastgesteld dat de omvang van de populatie in Nederland wordt beïnvloed door de regenval in het Westafrikaanse overwinteringsgebied (Den Held 1981). Woudaapjes van Nederlandse origine lijken in hoofdzaak via Italië over de Sahara te trekken en in het oostelijke

deel van Centraal-Afrika te overwinteren (Cramp & Simmons 1977). Het is niet ondenkbaar dat uitbreiding van de Noordafrikaanse woestijn gordel, waardoor de non-stop te overbruggen afstand steeds groter is geworden, een sterk nadelig effect heeft gehad.

Een blik op de broedgebieden buiten onze landsgrenzen kan mogelijk ook meer licht werpen op de situatie. In België is de soort afgenomen van ongeveer 150 paar rond 1960 tot minder dan 10 momenteel (Draulans 1988). In de aan ons land grenzende deelstaten van BR-Duitsland is de situatie weinig rooskleuriger en wordt al tientallen jaren gesproken van een neerwaartse trend. De soort is als regelmatige broedvogel vermoedelijk verdwenen uit Westfalen, terwijl de populaties in Nedersaksen (minder dan 15 paar) en het Rijnland (minder dan 10) op de rand van uitsterven staan. In de overige deelstaten gaat de stand eveneens achteruit (o.a. Heckenroth 1985, Mildenerger 1982, Schuster *et al.* 1983). Ook in Zwitserland is een gevoelige terugval vastgesteld in de laatste twintig jaar. Eind jaren zeventig bedroeg het totaal aantal nog maar ruim 40 paar (Biber 1984). Frankrijk herbergt een aanzienlijke populatie, die halverwege de jaren zeventig op 1500 paar werd geschat. Dat ook hier achteruitgang optreedt, blijkt uit de schatting voor 1968, toen door Yeatman (1976) nog 2000 paar werden gecijferd.

Over de situatie in Oost- en Zuid-Europa is weinig bekend. In geschikte terreinen kunnen nog steeds hoge dichtheden voorkomen. Maar alleen al de grootschalige biotopvernietiging door drai-

Figuur 2. Aantalsverloop (territoria) van Woudaapjes in Botshol (D. A. Jonkers) en Ooypolder (J. Bekhuis e.a.). Numbers of territories of Little Bittern in two important areas: Botshol and Ooypolder.

nage van moerasgebieden moet zonder twijfel een zware tol hebben geheven in deze delen van Europa.

De ontwikkelingen in binnen- en buitenland in oenschouw nemend, moet worden geconcludeerd dat de achteruitgang van het Woudaapje in ons land niet op zichzelf staat. In West-Europa voltrekt zich een arealinkrimping, die in verschillende landen op parallelle wijze verloopt. Dit laatste wijst er op dat een belangrijke oorzaak van de achteruitgang vermoedelijk buiten West-Europa moet worden gezocht, met name in de doortrek- of overwinteringsgebieden.

Bovenstaande conclusie stemt niet tot optimisme. We zijn er in de afgelopen decennia getuige van geweest dat het ene na het andere broedterrein in ons land door het Woudaapje werd opgegeven. De volgorde waarin dat gebeurde, zal te maken hebben gehad met de kwaliteit als broedbiotoop. In de optimale gebieden heeft de soort het het langst kunnen uitzingen. Uit de algemene trend in West-Europa is helaas af te leiden dat het Woudaapje vermoedelijk geheel uit ons land zal verdwijnen, hoe optimaal de laatste broedgebieden ook mogen zijn. Gelet op het tempo van de achteruitgang is het haast onvermijdelijk dat het Woudaapje nog voor de eeuwwisseling moet worden toegevoegd aan de lijst van voormalige broedvogels.

Dankwoord Het is onmogelijk de namen te vermelden van allen die in de afgelopen jaren hebben bijgedragen aan het in kaart brengen van verspreiding en aantallen van het Woudaapje. Een bijzonder woord van dank is hier op zijn plaats voor de districtscoördinatoren van SOVON, die veel vrije tijd investeerden in het stimuleren van onderzoek en het vergaren van gegevens, en het Centraal Bureau voor de Statistiek (afdeling Natuurlijk Milieu) voor de verwerking ervan. Rob Bijlsma, Jelle van Dijk, Ruud van Dongen (archief Dutch Birding Association), Fred Hustings, Dick Jonkers, Henk van der Kooij en Rudi Terlouw verdienen speciale vermelding voor hun directe ondersteuning bij het samenstellen van dit artikel.

Summary

In the 1960's, an estimated 175-225 pairs of the Little Bittern bred in The Netherlands, but probably the estimate was too low. Breeding bird surveys in later years revealed a dramatic decrease: 100-135 pairs in 1973-77, 35-75 pairs in 1982-83 and 20-30 pairs in 1988-89. Chan-

ges in the distribution are shown in figure 1. Population changes in intensively studied areas are demonstrated in figure 2. Deterioration (water pollution, recreation) and loss of habitat may have been important factors. However, the well-documented contraction of the breeding range all over Western Europe indicates that determining factors are not of a local or national impact. It is suggested that part of the main causes may be related to the situation in the migration and wintering areas.

Literatuur

- BIBER O. 1984. Bestandesaufnahmen von elf gefährdeten Vogelarten in der Schweiz. Orn. Beob. 81: 1-28.
- BRAAKSMA S. 1968. De verspreiding van het Woudaapje (*Ixobrychus minutus*) als broedvogel. Limosa 41: 41-61.
- CRAMP S. & SIMMONS K. E. L. 1977. Handbook of the birds of Europe, the Middle East, and North Africa: the birds of the Western Palearctic, 1. Oxford University Press, Oxford.
- DRAULANS D. 1988. Woudaapje *Ixobrychus minutus*. In P. DEVILLERS *et al.* (red.), Atlas van de Belgische broedvogels, p. 38-39. Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen, Brussel.
- HECKENROTH H. 1985. Atlas der Brutvögel Niedersachsens 1980. Natursch. Landschaftspfl. Niedersachs. 14.
- DEN HELD J. J. 1981. Population changes in the Purple Heron in relation to drought in the wintering area. Ardea 69:185-191.
- MILDENBERGER H. 1982. Die Vögel des Rheinlandes, 1, Gesellschaft Rheinischer Ornithologen, Düsseldorf.
- SCHUSTER S. *et al.* 1983. Die Vögel des Bodenseegebietes. Ornithologische Arbeitsgemeinschaft Bodensee, Konstanz.
- SOVON 1987. Atlas van de Nederlandse vogels. SOVON, Arnhem.
- TEIXEIRA R. M. (red.) 1979. Atlas van de Nederlandse broedvogels. Natuurmonumenten, 's-Graveland.
- YEATMAN L. 1976. Atlas des oiseaux nicheurs de France. Société Ornithologique de France, Paris.

J. F. Bekhuis,

Samenwerkende Organisaties Vogelonderzoek Nederland (SOVON),

Postbus 81, 6573 ZH Beek-Ubbergen

Aanvaard voor opname 10 april 1990